

Kära åhörare!

Som framgår av programmet skall vi under de närmaste minuterna fundera över temat *På helig mark: Kyrkogården som sakral, kulturell, historisk, social och etisk miljö*. — I och med att nästa föreläsning just handlar om *Etik på kyrkogården* kommer jag att undvika denna aspekt. Av tidsmässiga skäl kommer även de kulturella, historiska og sociala perspektiven att lysa med sin frånvaro. Jag kommer som sagt i huvudsak att uppehålla mig vid kyrkogården som sakral eller helig miljö.

Själv föreställer jag mig dock kyrkogården snarare som ett rum än en miljö. Miljö är en högst psykologisk och subjektiv företeelse. Miljö är något vi i första hand upplever. Rum däremot kan både vara fysiska och mentala. Framför allt är det viktigt att vi kan förvandla fysiska rum till mentala sådana och således knyta ihop vår yttre och inre värld. De mentala rummen kan vi så bära med oss vart vi än går och söka vår tillflykt till dem när vi känner ett behov. De mentala rummen har på det viset en stor vikt för vår hälsa och välbefinnande. Varje mentalt rum har sitt symbolvärde som gör det meningsfullt att söka sig dit både i livets svåra och ljuva stunder.

För min del utgör en bestämd kyrkogård på Västra-Island just ett sådant mentalt rum. Det är visserligen nästan 40 år sedan jag besökte den senast. Jag har ingen aning om vilka förändringar har ägt rum i omgivningen. Jag tror faktiskt det har uppförts en turistanläggning på stället som ligger i ett område som höll på att avfolkas när jag en gång i tiden tjänstgjorde där som präst. Trots den långa tid som har passerat strövar jag ofta mentalt mellan gravarna och inte minst njuter av den enorma utsikten som öppnas från denna högt belägna gravplats. Genom en kort meditation av detta slag hämtar jag rekreation, vila och frid till denna högst konkreta plats. Detta är den rikedom vi söker till våra hemliga, mentala och på sätt och vis heliga rum som vi skapar med hjälp av minnen och känslor som vi knyter till bestämda platser.

Nästan vilken plats som helst kan visserligen förvandlas till ett inre rum. Våra kyrkogårdar har dock speciella förutsättningar i detta sammanhang som hör ihop med att just där ställs de stora, existentiella livsfrågorna på sin spets. Jag medger att som funktionärer — trädgårdsmästare, begravningsentreprenörer eller präster — måste vi under arbetstiden förhålla oss någorlunda neutrala till omgivningen. När vi beträder en kyrkogård i övriga fall, deltar i en jordfästning, besöker en anhörigs grav — eller bara strövar runt — dyker de stora livsfrågorna upp: Har livet en mening? Var finns de nu, alla våra nära och kära, som har gått före oss? När kommer vi att möta vår egen död? Hur kommer vi att reagera? Väntar oss något eller Någon på den andra sidan? Vilka är våra förväntningar och förhoppningar när det gäller livet och döden? Kyrkogården har en benägenhet att aktualisera alla dessa frågor när vi öppnar våra sinnen för dess olika dimensioner som förutom fysikens tre dimensioner är bland annat kulturella, historiska, sociala, etiska och sakrala.

— — —

Nu för tiden har många det svårt med det sakrala. I latin omfattar ordet *sacer* det som har blivit helgat genom att ha brukats i samband med någon religiös akt till exempel dop eller nattvard eller varför inte en begravning? Det sakrala är med andra ord ekvivalent med det heliga. I en av sina böcker återger den isländske författaren Pétur Gunnarsson en oförglömlig scen som belyser detta. Huvudpersonen — en präst — håller på och städar trappan i hyreshuset där han bor, en uppgift som roterar mellan hyresgästerna. En dam på väg uppför trappan tvärstannar, tittar på den städande prästen och utbrister i förfäran:

Hur förskräckligt att se prästen städa!

Men varför?

Guds tjänare! Dessa händer som doppas i dopvattnet — det är fruktansvärt att se dem i skurhinken!

Men jag har ju gummihandskar! (Pétur Gunnarsson 1994: 145–6)

Kvinnan upplever till och med prästens händer som doppats i dopfunten som sakrala och tycker de inte får komma i beröring med vardagen med dess slit, släp och smuts. Något liknande gäller kyrkogården enligt traditionell synvinkel. När man passerade kyrkogårdsporten — sáluhliðið eller „själporten“ som det hette i medeltids-isländska— passerade man en gräns, steg över från det jordiska över till det heliga om inte himmelska. Man beträdde en helig mark!

Den klassiska teologiska uppfattningen om kyrkogården hittar vi till exempel i en av det mest berömda texterna inom den religiösa litteraturen i Island, det vill säga 1600-tals barock-poeten och prästen Hallgrímur Péturssons Passionspsalmer, som berättar om Kristi lidande från Getsemane till korset. I dansk översättning låter den så här:

Og her er **Herrens have**, — hvor
de døbte **ligger trygt** i jord.
Med **bod og bøn bered dit sind**,
idet du går i haven ind.
Ja, husk din død og tænk derpå,
en dag skal du igen opstå. (2:7, s. 33)

Psalmdiktaren hävdar att varje kyrkogård är en „Herrens have“, Guds örta- eller trädgård, på sätt och vis en avbildning av Getsemane. Kyrkogården är sålunda sorgens och ångestens plats. Men på samma sätt som alla andra trädgårdar är den dock även odlingens, tillväxtens och skördens plats liksom Herrens lustgård i Eden. Utöver detta är kyrkogården förhoppningens plats där de avlidna vilar i trygghet.

Versen jag just citerade finns målat över en gammal kyrkogårdsport i Norra-Island. Något parallellt förekommer inom helt olika trostraditioner. I den svenske författaren Per Olov Enquists roman *Lewis resa* berättar huvudpersonen

om att han har rest ner till Herrnhutarnas Christiansfeld i Södra-Jylland för att närvara vid en väns begravning:

Morgonen efter begravningen, [...], gick jag ut tidigt.

Solen hade just gått upp och hängde lågt. Det hade regnat under begravningen och allting var fuktingt; jag gick till Guds åker i Christiansfeld. Herrnhutarnas kyrkogårdar hette så: jag fick ju lära mig. Tanken var att man sådde en människa, och hon växte, och stod rak, som ett grässtrå, nej som ett sädesstrå, och så skördades hon, och fördes ner i jorden; och åter befann hon sig på Guds åker.

Kyrkogården hade en portal; där stod det mycket riktigt också „Guds Ager“.
(P. O. Enquist 2002: 8)

Symbolspråket är det samma även om det rör sig om örtagård i det ena fallet och åker i det andra. Livet är omväxlande sådd, tillväxt och skörd.

— — —

Man kan undra om det nu för tiden finns överhuvudtaget några förutsättningar för att kyrkogården kan uppfattas som Gud åker eller trädgård. Finns det fortfarande några hållbara föreställningar om det heliga i dagens sekulariserade samhälle där många står främmande inför Gud, religionen samt det sakrala? Detta är en problematik som visserligen berör kyrkogården i allra högsta grad: Kan kyrkogården fortfarande beskrivas som „helig mark“, i vilken betydelse är den i så fall helig och vilka konsekvenser har dess helighet?

Den svenske religionspsykologen Owe Wikström kan hjälpa oss en bit på väg när vi söker svar på sådana frågor. I sin bok *Om heligheten* har han visat att trots allt är helighet ett begrepp med stor relevans i dagsläget oavsett religionens, kyrkornas och trossamfundens ställning. Här spelar en avgörande roll att han skiljer mellan en „stor“ och en „liten helighet“. (25)

Med „stor helighet“ eller det „stora heliga“ avser han den helighet som kopplas till genomtänkta religiösa uttryck och föreställningar om livet och döden. Den „stora heligheten“ förutsätter sålunda att det finns en annan värld, en högre verklighet som vi kan få tillträde till genom döden om inte på annat sätt.

Den „lilla heligheten“ förutsätter inga sådana föreställningar. Den hänger inte ihop med någon klart definierad religion eller teologi. Den syftar inte till någon högre makt eller verklighet utan grundas på helt individuell erfarenhet som man har upplevt i sitt eget vardagliga liv men som gör det värt att leva. De flesta som har upplevt det att bli förälder knyter omedelbart an till den upplevelsen när de tänker på det „lilla heliga“ i sitt eget liv. Många av oss upplever en liknande känsla ute i den oberörda naturen där många tycker de har lättast med att uppleva sig själva som en del av universum, uppleva samhörighet och jämvikt, något som man verkligen kan beskriva som frid! En erfarenhet av denna karaktär kan vi beskriva som upplevelsen av det „lilla heliga“. En sådan upplevelse kan ha en stor betydelse för oss själva men kan förvandlas till något

helt banalt om vi försöker återge den för andra. „Det lilla heliga“ kan även beskrivas som sekulär eller profan „helighet“. Den „lilla heligheten“ har som sagt inget med gudstjänst eller tro i religiös bemärkelse att göra. Vad som är viktigt att förmedla i dagens läge är att kyrkogården inte enbart är en „helig mark“ i betydelsen sakral utan i första hand som en del av „den lilla heligheten“. Just på kyrkogården har vi speciella förutsättningar för att uppleva och ta fasta på det „profant heliga“ till och med i samhällen där kyrkorna står tomma och allt fler står främmande inför Gud och religionen.

— — —

Under en längre tid har man försökt gestalta ett symbolspråk som kan ge uttryck för det heliga i samband med jordfästningen och begravningsplatsen som både kan förmedla det „stora“ och det „lilla heliga“ beroende på vad vi själva är ute efter, söker och är mottagliga för. I detta sammanhang är det intressant att granska förarbetena till Skogskyrkogården i Stockholm som har upptagits på UNESCO förteckning över det kulturella världsarvet.

Skogskyrkogården grundas på ett idé- och planeringsarbete som arkitekterna Erik Gunnar Asplund och Sigurd Lewerentz sammanställde i förlängningen av en tävling som löpte av stapeln 1914. Asplund och Lewerentz arbetade utifrån den modernism som dominerade kulturlivet på alla områden under den aktuella tiden också när det gällde den kultur och symbolspråk som omgav döden. I idéarbetet — som givetvis aviker i väsentliga delar från Skogskyrkogården så som vi känner den i dag — utgick man ifrån ett symbolspråk som tar fasta på övergångar och gränsöverskridanden som är ju högst meningsfullt när det rör sig om döden.

Den planerade kyrkogården med sina gravar, monument, kapell och annat som tillhör traditionell begravnings- och kyrkogårdskultur skulle smälta ihop med den till en del vildvuxna skogen som hade utsetts som kyrkogårdsmark. Här fick man visserligen göra många kompromiser för att öka överblickbarheten och framkomligheten. Men i Skogskyrkogården sammanväs dock natur och kultur i hög grad.

En annan övergång understryks med ett ständigt uppåtstigande från ett lägre till ett högre plan. Man skulle t. ex. nå fram till gravplatsens huvudkapell på krönet av en hög sandås efter en brant stig, „Korsets väg“, som sligrades uppför åsen på det viset att utsikten skärmades ända till man hade nått målet.

Kapellets interiör skulle i sin tur karkateriseras av kontrasterna mellan ett mörkt ceremonirum, „Dönens sal“, och ett ljus utrymme, „Livets sal“, dit man kom efter begravningsakten.

Någon liknande tanke kan komma till uttryck i en privat begravningsplats som uppfördes under tidigt 1900-tal i Södra-Island. Där smälter gravplatsen i stor utsträckning ihop med den vilda naturen, man tar sig fram till den uppför en brant stig och där kan man njuta av den öppna oströda vyen som drar tankarna åt evigheten.

I förarbetena till Skogskyrkogården tog man fasta på ett klart och tydligt symbolspråk. Bergavningsceremonin gestaltas som en procession eller vallfärd mot ett ständigt högre mål, från avskärmning om inte innestängdhet till ständigt vidgade vyer. Härtill kommer sedan en tredje övergång från om inte total mörker så en dunkelhet över till ständigt ökad ljus. Visserligen har dessa tankar kritiserats som „pantheistisk svämeri“. Idéen ger dock uttryck för ett symbolspråk som från traditionellt kyrkligt håll kan uppfattas som om inte religiöst så åtminstone spirituellt. Den symbolik som man tog fasta på fungerar dock utmärkt i dagens sekulariserade samhälle. Kan inte den troende, den tvivlande och den ateistiske uppfatta detta symbolspråk och uppleva en begravning som utförs inom denna ram på ett väldigt liknande sätt var och en utifrån sina egna förutsättningar?

Vad jag här har försökt ta fasta på är att föreställningen om kyrkogården som en „helig mark“ inglunda är föråldrad eller bortkommen i det sekulariserade och mångkulturella samhället. Vi kan visserligen inte påstå att alla bör uppleva kyrkogården som ett sakralt rum eller miljö. Däremot är det i dagens läge viktigt att ta fasta på att kyrkogården är eventuell det ställe som klarast och tydligast gestaltar den „lilla heligheten“ eller det „profant heliga“ för oss och detta har sin stora betydelse för vår bearbetning av vår konfrontation med döden och sorgen.